CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE NOORD-BRABANT

M.I.P.

Gemeente Boekel

Provincie
Noord-Brabant

maart 1992

Colofon

De Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/ Monumenten Inventarisatie Project wordt verricht door mevr. drs. M. Daru-Schoemann, dhr. drs. M. Koenders, dhr. drs. A. van Leeuwen (coördinatie), dhr. drs. N. Maes, dhr. drs. J. Michels, dhr. H. Ruiter arch. h.b.o., mevr. drs. M. Vaessen, mevr. drs. W. Wessel.
Secretariaat: mevr. H.van Wanrooij-de Cort,
Hildebrandstraat 24, 5216 VR 's-Hertogenbosch. Tel. 073-147471.

De rapporten zijn te bestellen bij de afdeling Voorlichting van de Provincie Noord-Brabant, Brabantlaan 1,
5216 VR 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-812511.

INHOUD

Woord vooraf		3
Werkwijze en criteria		5
1.	Situering der gemeente	8
2.	Bodemgesteldheid	9
3.	Grondgebruik	10
4.	Infrastructuur	11
5.	Ontwikkeling van de nederzettingen	12
6.	Stedebouwkundige typologie	14
7.	Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen	16
8.	Objectgegevens	25
9.	Literatuur	56
Kaart (bijlage)		

Woord vooraf

Dit rapport over Boekel maakt deel uit van de serie Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Inventarisatie Project. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen tot ca. 1940 in de steden en dorpen van de provincie.
De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de stedebouwkundige structuur, de bebouwing van kern en buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorische waardevolle bebouwing van de provincie vast te laten leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten.
Dit model is tot eind 1988 gehanteerd in 69 gemeenten. Najaar 1988 is ook in Noord-Brabant het door de minister van WVC geëntameerde Monumenten Inventarisatie Project van start gegaan. Binnen dit project wordt vastgelegd hetgeen in Nederland tussen ca. 1850 en 1940 aan bouwkunst en stedebouw is gerealiseerd.

Het MIP beoogt:
- het verkrijgen van een eerste landelijk overzicht van de zgn. "jongere bouwkunst en stedebouw' (ca. 1850 - 1940)
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en voor monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode 1850 - 1940
- het formuleren van uitgangspunten ten behoeve van publikaties en wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch of industrieel-archeologisch gebied
- het verkrijgen van bouwstenen als een eerste aanzet tot nieuw te ontwikkelen beleid van Rijk, provincies en gemeenten ten aanzien van de ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg, alsmede van een basis voor planologisch-stedebouwkundige afwegingen
- het verzamelen van informatie die voor Rijk, provincies en gemeenten als basis kan dienen bij het selecteren en registreren van objecten, ensembles, structuren en dorps- en stadsgezichten.

In Brabant zullen daarnaast ook nog objecten en structuren van vòòr 1850 vastgelegd worden als uitvloeisel van de in 1979 begonnen Cultuurhistorische Inventarisatie.
Onderzoek en veldwerk voor dit rapport vonden plaats in juli 1990, door mw. drs. W.M. Wessel.

's-Hertogenbosch, oktober 1992.

Werkwijze en criteria

In Brabant is het MIP officieel van start gegaan op 1 oktober 1988. De inventarisatie wordt hierbij gebiedsgewijs aangepakt. Daartoe is de provincie in acht werkgebieden verdeeld, op basis van de historische en bestuurlijke ontwikkelingen in de periode 1850 - 1940.
Deze gebieden zijn:
1. Brabants Kleigebied
2. Zuidwest Brabant
3. Regio Tilburg
4. Regio 's-Hertogenbosch
5. Kempen
6. Regio Eindhoven
7. Maaskant
8. Brabantse Peel

Bij de inventarisatie wordt - binnen een zo breed mogelijke context - gewerkt van groot naar klein.
Eerst wordt van elk gebied een schets gegeven van de algemene karakteristieken. Op basis hiervan wordt voorts - gemeentegewijs - ingegaan op de stedebouwkundige aspecten van een stad of dorp. Tegen deze achtergrond worden ten slotte de objecten in de verschillende gemeenten beschreven.
De door het rijk voorgestelde werkwijze sluit goed aan bij onze sinds 1979 gevolgde werkwijze. Onbewust vooruitlopend op het MIP heeft de provincie vanaf het begin naast de oudere bouwkunst (ca. 10% van de monumenten in Brabant) ook steeds de jongere bouwkunst (ca. 90% van de monumenten) in haar werkwijze betrokken. Dit uitgangspunt zal binnen het MIP gehandhaafd blijven, met dien verstande dat de gegevens van de oudere bouwkunst buiten het MIP-kader vallen en dus niet aan het rijk geleverd zullen worden. Zij zullen wel voorkomen in de rapporten van de gemeenten die gewoon zullen blijven verschijnen. Tevens zullen nu ook de grote gemeenten (Tilburg, Breda, Bergen op Zoom, Eindhoven, Roosendaal, Helmond en 's-Hertogenbosch) beschreven worden.
In de geautomatiseerde MIP-bestanden welke uiteindelijk aan het Rijk geleverd gaan worden, zal ook het bestaande materiaal van jongere bouwkunst van de 69 reeds geïnventariseerde gemeenten worden opgenomen.
Deelname aan het MIP verleent de provinciale inventarisatie een belangrijke toegevoegde waarde. Zonder extra provinciale investering wordt het inventarisatiebestand geautomatiseerd en in overeenstemming gebracht met een landelijke opzet.
Voor verdere details verwijzen wij naar de Handleiding Inventarisatie jongere bouwkunst en stedebouw (1850-1940), Zeist-'s-Gravenhage 1987.

Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking komen moet uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurt aan de hand van een aantal criteria, die groepsgewijs worden omschreven.
Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk. Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurverstorende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel

ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 zijn uiteindelijke vorm kreeg. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.
Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek worden alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

* Architectonische en kunsthistorische criteria
  - het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedebouwkundige of kunstenaar
  - het object is gaaf qua stijl en detaillering
  - het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
  - het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

* Planologische, landschappelijke en stedebouwkundige criteria
  - het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten, erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
  - het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
  - het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
  - het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
  - het object vormt een onderdeel van een historische stedebouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
  - het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

* Sociaal- en cultuurhistorische criteria
  - aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
  - het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
  - het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, is het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere. Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontlenen vooral daaraan hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.
Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Samenstelling rapport

In dit rapport wordt een beeld gegeven van de cultuurhistorisch waardevolle structuren en objecten van oudere en jongere bouwkunst binnen de gemeente. Hierbij is de samenhang tussen de objecten en het landschap of de nederzetting van groot belang.

Door het raadplegen van de historisch-geografische beschrijving van het inventarisatiegebied (afzonderlijk verkrijgbaar) en het naslaan van specifieke plaatsgebonden literatuur ontstaat een beeld van de ontwikkelingen tot ca. 1950. De topografische kaarten van ca. 1850, 1900 en heden op de schalen 1 : 50.000 en 1 : 25.000 zijn eveneens van belang, omdat door vergelijking een indruk ontstaat van occupatiepatronen en ontwikkelingen tot op heden. In het veld wordt dit beeld aangevuld met eigen waarneming.
Vervolgens worden per kern en in het buitengebied de objecten die aan de eerder genoemde criteria voldoen geregistreerd.

Elk rapport omvat de volgende onderdelen. Na Woord Vooraf en Werkwijze en Criteria worden de ligging van de gemeente (hoofdstuk 1), de bodemgesteldheid (2) en het grondgebruik (3) behandeld. Dan volgt een overzicht van de veranderingen in infrastructuur, wegen, waterlopen etc. (4). Vervolgens worden de nederzettingen behandeld (5). In de hoofdstukken 6 - 8 worden de onderzoeksresultaten beschreven. Voor de grotere gemeenten met planmatige ontwikkelingen tussen 1850-1940 wordt een stedebouwkundige typologie gegeven met een kaart van gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde. Bij de meeste kleinere gemeenten blijft dit onderdeel achterwege. Hier hebben in het algemeen immers in de periode 1850-1940 geen samenhangende stedebouwkundige ontwikkelingen plaatsgehad. Wel worden in sommige gemeenten waardevolle bebouwingsgroepen van vòòr de periode 1850-1940 apart aangegeven.
Dan volgt een karakterisering der objecten, bouwvormen en typen (boerderijen, woonhuizen, openbare gebouwen etc.). Dit alles wordt afgesloten met de objectgegevens, geordend naar adres en huisnummer (even, oneven). Per object worden de oorspronkelijke en huidige functie, architect, bouwdata, bouwstijl en een beschrijving der gevels, ramen, deuren, daken, bijzondere constructies en in een enkel geval interieurgegevens (meestal wordt alleen het exterieur geregistreerd) weergegeven. Dan volgen bijgebouwen, artefacten (stoepen, stootstenen, hekken etc.) en groenelementen. Ook wordt aangegeven een motivering voor opname en of het object beschermd is.
Tenslotte volgt de literatuur.
Bijgevoegd worden kaarten 1 : 10.000 en indien nodig deelkaarten van de stedebouwkundige typologie en de dichtbebouwde kernen. Op de kaart 1 : 10.000 worden aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip) - beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnaam en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm. (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen worden eveneens aangegeven.

1. Situering der gemeente

De gemeente Boekel is gelegen in oostelijk Noord-Brabant en maakt deel uit van de M.I.P. regio "Brabants Peelgebied". Zij omvat de kernen Boekel en Venhorst en een aantal buurtschappen. In het noorden zijn dit Peelsehuis, Bovenstehuis, Biesthoek, Vosdeel, Rietven, Molenwijk en Elzen. Centraal, iets ten noorden van Boekel ligt Burgt. In het zuiden treft men het uitgegroeide Huize Padua, voorts Zijp en Logt, Peelstraat en Arendsnest. In het westelijke deel vindt men Berkhoek, Zandhoek, Mutshoek, Neerbroek, de Aa.
De gemeentegrens volgt een deels kunstmatig, maar grotendeels natuurlijk bepaald tracé. In het noorden is dit de Meerkensloop. In het oosten de Grote Baan, in het zuiden de Landmeerseloop en in het westen de Leijgraaf. In het zuidwestelijke gedeelte is het grensverloop sterk meanderend: de grens volgt hier een klein deel van de Aa.
Boekel grenst in het noorden aan Uden, in het oosten aan Wanroy, in het zuiden aan Gemert en in het westen aan Erp.
De gemeente beslaat een oppervlakte van 3410 ha. en had op 1 januari 1991 8717 inwoners.

1.2 Ontwikkeling

Boekel behoorde tot 1313 tot de heerlijkheid van Herpen, Uden en Velp, het Land van Herpen. Toen in 1360 de burcht van de heer bij Herpen verplaatst werd naar Ravenstein veranderde ook de naam van de heerlijkheid in Land van Ravenstein. De heersers waren voornamelijk van Duitse herkomst. In Boekel kon men daardoor de katholieke godsdienst openlijk blijven belijden in de Generaliteitsperiode. Deze aparte politieke situatie is pas tussen 1794 en 1805 geheel beëindigd.
De gemeente heeft nog steeds een sterk agrarisch karakter. Er is in de periode na de Tweede Wereldoorlog een verschuiving geweest van akkerbouw naar tuinbouw.
Boekel maakt sinds 1977 deel uit van het Samenwerkingsorgaan Regio Uden-Veghel.

2. Bodemgesteldheid

2.1 Soorten

Boekel ligt geologisch gezien op de Peelhorst. Dit is een onderdeel van het zuidoost-noordwest gerichte breukenstelsel, ontstaan tijdens het Carboon, een periode van 350-285 miljoen jaar geleden. Daarnaast is er een breuk aanwezig. Deze breuk zorgt voor een bepaald kenmerk in de waterhuishouding. Dit is het "wijst"-verschijnsel. De hoger gelegen gronden zijn natter dan de lager gelegen gronden. De wijstgronden bestaan uit grof zand. Dit in tegenstelling tot de overige gronden, die leemarm en zwak lemig fijn zand bevatten. De zandgronden zijn van Pleistocene oorsprong. De leemachtige gronden dateren uit het Holoceen dat ca. 10.000 jaar geleden begon.
In diezelfde periode trad veengroei op. Dit leidde tot het ontstaan van en hoogveen- en moerasgebied met vennen. De bewoners noemden dit "pelen", waarvan de naam de Peel nog steeds bewaard is gebleven. Op een enkel stukje na is dit hoogveen geheel vergraven.

2.2 Hoogte en afwatering

De hoogste terreinen bevinden zich in het oosten van Boekel. Het hoogste punt, 23,2 m boven N.A.P., bevindt zich bij de Schepersdijk terwijl het gemiddelde rond de 21 meter ligt. De hoogte neemte naar het westen toe af. De Peelhorst markeert met 20 m boven N.A.P. de overgang, waarbij de hoogte bij de westgrens van de gemeente snel afdaalt tot 13,8 m in het zuidelijke gedeelte en tot 12 m in het noordelijke deel. Boekel wordt gekenmerkt door een groot aantal smalle lopen met een oost-west oriëntering. Van noord naar zuid zijn dit de Biesthoekse Loop, de Elzense Loop- doorgaand in de Rietvense Loop, de Molenloop, de Driedaagse Loop, de Zijpse Loop, de Burgtse Loop, de Kerkenloop, de Zandhoekse Loop doorgaand in de Waterloop, de Mosbroekse Loop, de Lekerse Loop, de Mutshoekse Loop, de Langstraatse Loop en de Landmeerse Loop. In de tweede helft van de jaren twintig werd begonnen met het verbeteren van de afwatering door de in 1888 opgerichte Ned. Heidemaatschappij. Er was met name het oogmerk de afwatering van het Peelgebied te verbeteren. Het merendeel van de lopen heeft pas na de Tweede Wereldoorlog de huidige vorm gekregen. Ze zijn aangelegd of rechtgetrokken. Hierbij dient vermeld te worden, dat de nieuwe ingrepen niet zelden leiden tot een verdroging van het landschap. Verder zijn vele van deze waterlopen doorgetrokken over het vroegere Peelgebied. Dit alles houdt in, dat er nog slechts fragmenten van de oude beddingen bewaard zijn gebleven. Loopjes die voordien het grootste deel van het jaar droog stonden vormen nu een permanent waterlint. Deze wateren komen uit in de Leijgraaf, die bij Berlicum uitmondt in de Aa. Alleen de Landmeerseloop watert direct af op de Aa.
Het Boekelsven is het enige overgebleven water van natuurlijke oorsprong. De overige vennen zijn in de loop van deze eeuw gedicht.
Tussen de Arendstraat en de Spechtlaan bevindt zich de IJsbaan, welke in de jaren dertig werd gegraven als werkverschaffingsproject.
De gemeente valt onder het Waterschap het Stroomgebied van de Aa.

3. Grondgebruik

De oude cultuurgronden bevinden zich als een strook langs de Peel, rondom Boekel, in het westelijke deel van de gemeente. In het noorden bevinden de oude akkers zich rondom de Volkelseweg, zich uitstrekkend tot Biesthoek en Bovenstehuis. Verder horen er de gebieden van Neerbroek, Lage Raam tot Het Goor er toe. In het zuiden betreft het de delen rondom Zandhoek, Leurke en Mutshoek. Tenslotte is er een groot areaal oude akkers tussen de Arendstraat en de Berkhoek.
In het zuid-westelijk gebied bevinden zich de beekdalgronden die worden benut als weidegebied.
De oostelijke kant van Boekel, het heidegebied van de Peel, werd op extensieve wijze benut door schapen te weiden. Ook werden er in het zomerseizoen door vele imkers bijenkorven neergezet. Er werden heiplaggen gestoken ter bemesting van de akkerbouwgrond. Bovendien werd er turf gestoken om in brandstof te kunnen voorzien. Deze wijze van grondgebruik heeft zich tot in het begin van deze eeuw gehandhaafd.
Rondom Huize Padua werden er op kleinschalige wijze gronden ontgonnen. Het Peelgebied was rond 1900 nog nauwelijks in gebruik genomen. De ontginning van dit gebied geschiedde door individuele boeren. Dit leidde tot een landschap, dat gekenmerkt werd en deels nog wordt door een groot areaal aan akkerbouwgronden en een kleinschalige blokverkaveling. Naast veeteelt noemt Van der Aa in 1846 het telen van gewassen als rogge, haver, boekweit, aardappelen en vlas. Eeuwenlang werkten de boeren ieder voor zich. Door samen te werken kon men veel betere marktprijzen bedingen en inkopen doen als kunstmest. In 1901 werd in Boekel de plaatselijke afdeling van de Boerenbond opgericht. Twee jaar later volgde de oprichting van de niet minder belangrijke Boerenleenbank te Boekel. Zo kon men leningen voor investeringen aangaan zonder uitgebuit te worden. Op 25 november 1918 werd de vereniging "Peelbelang" opgericht. Dit was een samenwerkingsverband van alle Peelgemeenten. Het doel was om tot een meer systematische ontginning en cultivering van de Peel te komen.
Tussen 1920 en 1928 werden er acht door het rijk gesubsidieerde ontginningsboerderijen gebouwd. Iedere boer kreeg 10 ha toegewezen. De overige 400 ha van de Peel werden na 1929 planmatig ontgonnen. De gemeente besloot hier toe: de Heidemij ontwierp de ontginning van het gebied en bepaalde later de locatie van Venhorst. Iedere boer kreeg 10 ha grond toegewezen. In 1940 was de uitgifte van de resterende grond gereed.
Na de Tweede Wereldoorlog is het oude akkerbouwgebied herverkaveld. Deze gelegenheid werd tevens gebruikt om te komen tot een betere afwatering, waarbij lopen werden rechtgetrokken dan wel aangelegd. De verkaveling bestaat voor het merendeel uit noord-zuid gerichte blokvormige percelen. Een belangrijke verandering was ook de omschakeling van land- naar tuinbouw. Dit betrof met name de nog steeds florerende champignoncultuur. In 1958 begonnen de eerste champignonkwekers hun bedrijf. Deze cultuur is zichtbaar in het landschap door de hier voor gebouwde grote loodsen. Op een kleine 500 ha. na is het grondoppervlak van Boekel in gebruik voor agrarische doeleinden.

4. Infrastructuur

4.1 Wegen

De oude wegen zijn allen te vinden in het westelijke deel rondom Boekel. De belangrijke verbindingsweg loopt van het zuiden naar het noorden van Gemert via Boekel naar Volkel en heeft dan ook verschillende namen zoals Gemertseweg en Volkelseweg. Een enkele weg loopt hier deels parallel aan, zoals Bovenstehuis, Burgtstraat, Neerbroek en Elzen. De andere wegen staan hier dwars op en hebben een recht of licht gebogen verloop, zoals Leurke, Mutshoek, Zandhoek en de Peelstraat. Oude wegen in het centrum van Boekel zijn de Wilhelminastraat, de Mr. van Hooffstraat (vroeger de Kreugestraat) en de Irenestraat.
Het heeft lang geduurd eer men begon met het verharden van de wegen. In eerste instantie werden de doorgaande verbindingswegen van de diverse gemeenten van een verharde laag voorzien.
In 1882 werd de weg van Gemert naar Boekel met keien bestraat, de Gemertseweg.
Veel later, in 1928 werd de weg Boekel- Handel van een keienbestrating voorzien.
In 1938 werd de weg Boekel naar Venhorst verhard, de Statenweg. Dit was van groot belang voor de ontsluiting van Venhorst.

4.2 Spoorwegen en andere vaste verbindingen

Er bevindt zich geen spoorwegtraject in de gemeente Boekel. Een tramverbinding heeft de gemeente ook niet gehad. Wel was er vanaf 1922 een busverbinding.

4.3 Waterwegen

Er is geen waterweg met economische betekenis in Boekel. De rivier de Aa is door de ligging aan de gemeentegrens van geen belang geweest voor de ontwikkeling van Boekel.

4.4 Militaire infrastructuur

Er is geen militaire infrastructuur in Boekel.

5. Ontwikkeling van de nederzetting

5.1 Boekel

In 1313-1314 werd Boekel voor het eerst officieel genoemd in een oorkonde, waarin Rutger van Herpen de gemene gronden van Boekel en Volkel uitgeeft tegen een jaarlijkse cijns. Boekel is een secundair kerkdorp. Dat wil zeggen dat de gemeente eerst geen zelfstandige parochie was. Dat werd het pas toen in 1677 de kerkelijke afscheiding van Uden een feit werd.
Hierbij moet bedacht worden, dat de Peel werkte als vestigings- grens. Eerst ontstond er een ring van dorpen ten westen rondom de Peel, waaronder Veghel en Oss, gelegen aan beekjes of bij vruchtbare klei. Evenwijdig hieraan, in een kring nauwer om de Peel, ontstonden dorpen als Boekel waar de grond veel schraler was. Rond 1358 werd er een aan St. Agatha gewijde kapel in Boekel gebouwd. Toen het overige deel van Brabant in 1648 generaliteitsland werd, bleef Boekel als onderdeel van de heerlijkheid Ravenstein onafhankelijk. Dat betekende onder meer dat men het katholieke geloof openlijk kon blijven belijden. In 1677 kreeg Boekel voor het eerst een eigen pastoor. Vanuit de omliggende gemeenten Gemert en Erp werden schuurkerken gebouwd bij de gemeentegrens. Ook het klooster Padua profiteerde van de godsdienstvrijheid en verhuisde in die tijd, 1742, over de grens naar Boekel. Deze speciale politieke situatie heeft geduurd tot 1794. In dat jaar overvielen de Franse legers het Land van Ravenstein. De Fransen hebben het leenstelsel afgeschaft. Het gebied werd in 1800 verkocht aan de Bataafse Republiek en in 1805 werd het geheel in het departement Brabant opgenomen.
Het bevolkingsaantal van Boekel bedroeg in 1840 2256 en in 1900 2439. Na die tijd heeft het aantal bewoners zich sneller uitgebreid. In 1925 waren er 2957, in 1940 3927 inwoners en in 1950 al 4778.
In de vorige eeuw werd er op kleine schaal geïndustrialiseerd. De eerste fabriek in Boekel was de wanmolenfabriek "De Roem". Deze fabriek heeft bestaan van 1872 tot 1956. Een fabriek die in 1912 startte, stoomzuivelfabriek "De Boterbloem", bestaat nog wel. Er was nog andere industrie, zoals de fabricage van putringen en cementstenen.
In 1938 werd Boekel als één der eerste gemeenten in dit gebied aangesloten op het waterleidingnet.
Na de Tweede Wereldoorlog ontstond er nog enige industrie, waarvan de vleeswarenfabriek Boekos uit 1959 landelijk bekend is.
Vanaf de jaren vijftig is de bebouwing aanzienlijk uitgebreid. Dit ging gepaard met de verharding van een groot aantal wegen. Zo werden in 1950 de Bernhardstraat, Mr. van Hooffstraat, Burgemeester Schafratstraat, Boterstraat, Burgtstraat en Prof. van de Veldenstraat verhard. In 1956 volgde de verbindingsweg tussen Venhorst en Landhorst in Wanroy, het verlengde van de Statenweg. Deze weg is in Wanroy bekend als de De Quayweg.
De open plek, die ontstaan was door de afbraak van de oude St. Agathakerk, werd omgevormd tot een groot rechthoekig plein, omzoomd door winkels en openbare gebouwen. De grootste uitbreidingen hebben echter plaatsgevonden in de laatste vijftien jaar, al dateren de plannen reeds uit de vijftiger jaren. In deze periode is het gebied ten zuiden van de lijn Irenestraat - Rutger van Herpenstraat en Donkstraat volgebouwd met eengezinswoningen. Men heeft juist dit gebied gekozen omdat dit in agrarisch opzicht slechte gronden zijn.

5.2 Venhorst.

Venhorst is een Peelontginningsdorp. Oorspronkelijk had het een andere naam, St. Jozefpeel. In 1932 werd het dorpsplan vastgesteld. De Ned. Heidemij. had de locatie op een hoog stuk grond vastgesteld. In samenwerking met het ingenieursbureau Schaap uit Arnhem was het plan voor de kom ontworpen. Alle bebouwing werd geconcentreerd aan het rechthoekige St. Josephplein. Het eerst werd de school gebouwd, direct daarop volgde de woning van het schoolhoofd. Daarna volgden de overige winkels, huizen en de kerk met pastorie.
Onder de naam St. Jozefpeel werd het in 1935 een zelfstandige parochie. De naam was gekozen ter ere van pastoor Jozef de Raad. De zieleherder uit Boekel hielp de Peelontginners met raad en daad. Omdat er echter in de omgeving meerdere plaatsen bekend stonden onder deze naam, zoals de St. Jozefparochie bij Deurne, ontstond er verwarring bij de postbezorging. Om die reden werd de naam veranderd. In 1936 kreeg het de huidige naam Venhorst. De naam geeft aan, dat het dorp zich bevindt in een gebied dat gekenmerkt werd door vennen en horsten. De bevolking steeg van 650 in 1938 snel naar 750 in 1941 en 1022 in 1948.
In 1951 werd de plaats aangesloten op het electriciteit- en waterleidingsnet. De grootste uitbreidingen vonden plaats in de laatste twintig jaar en bleven geconcentreerd rondom het St. Josephplein.

5.3 Gehuchten

De oudste sporen van bewoning gaan terug tot in de prehistorie.
Stenen vuistbijlen uit die periode zijn gevonden in het gehucht Neerbroek en zijn in particulier bezit, namelijk op Neerbroek 5.
Met enige voorzichtigheid kan men de gehuchten in Boekel benoemen als kampgehuchten, een ontwikkeling die dateert uit de periode 1000-1200 na Chr. Er is een aantal gehuchten met het achtervoegsel: "hoek". Dit duidt op een vroege vestiging van het boerenbedrijf bij de slechtste zandgronden. In het huidige beeld manifesteert dit zich in een tamelijk hoge concentratie van boerderijen. De boerderijen werden aanvankelijk zeer dicht bij elkaar gebouwd. Men kan bij de meeste gehuchten constateren dat dit in de tweede helft van de negentiende eeuw heeft geleid tot een min of meer lintbebouwde structuur.

In tegenstelling tot de hierboven genoemde ontwikkeling staat de ontginning van het Peelgebied. De boerderijen werden hier ver van elkaar gebouwd waardoor men kan spreken van "verspreide bebouwing".

Huize Padua is een tot nederzetting uitgegroeid klooster uit 1742. In eerste instantie leidden de broeders een kostschool, een brouwerij en een waskaarsenfabriekje. Deze activiteiten vervielen ten gunste van de verpleging van geesteszieken, waarmee in 1832 begonnen werd. Vanaf deze tijd werden er vele paviljoens gebouwd waardoor het geheel de grootte van een nederzetting aan heeft genomen. In 1871 werd de broederschap officiëel erkend als kerkrechtelijke organisatie en kreeg de naam: de Congregatie der Broeders-Penitenten van de H. Vader Franciscus. Dit maakte het mogelijk om slagvaardiger te opereren. Vanaf 1903 beslaan de activiteiten een veel grotere radius. Zo werden er onder leiding van de broeders centra voor zwakzinnigenverpleging geopend in onder meer Udenhout, Apeldoorn en Tilburg. Deze structuur bleef tot 15 oktober 1987 bestaan. Vanaf dat moment zijn alle instituten juridisch zelfstandig en hebben de broeders deze verlaten.

6. Stedebouwkundige typologie

In deze landelijke gemeente heeft zich tot 1950 vooral een verdichting van de bestaande structuur voorgedaan. Een opvallende verdichting en uitgroei is er te constateren bij Huize Padua.
Tot 1932 zijn er geen duidelijk planmatige ontwikkelingen geweest. Vanaf dat jaar is het dorp Venhorst opgebouwd, een kleinschalige verzorgingskern.

6.1 Beschrijving gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde

Bij de beschrijving van deze gebieden dient het woord "stedebouwkundig" in ruime zin te worden uitgelegd.

Huize Padua
Algemene karakteristiek
Het oudste gebied van stedebouwkundige waarde omvat de kern Huize Padua. Het omvat het gebied van de Kluisstraat, Daniël de Brouwerstraat tot de grens met de gemeente Gemert. Het is een voorbeeld van de uitgroei van een christelijke zorginstelling tot een conglomeraat van samenhangende gebouwen, waarin de hoofddoelstelling centraal is blijven staan. Al dateert het eerste gebouw, de Kluis, uit 1742, de grootste ontwikkeling is in de periode 1850-1940 tot stand gekomen. Het terrein van Huize Padua, Kluisstraat 2, is verdeeld in diverse rechte straten en groengebieden. Tot op de dag van vandaag worden er aan de bestaande structuur van grote losstaande gebouwen nieuwe elementen toegevoegd. Met name de grote Neo-Gotische kerk uit 1897 en het markante administratiekantoor uit 1923 zijn van belang. Behalve de administratiegebouwen, de paviljoens voor de verplegers en verpleegden is er nog de categorie van de directievilla's. Deze zijn te vinden aan de Daniël de Brouwerstraat 13, 28 en 30. Ook de groenstructuur is van wezenlijk belang. Er is een overgang van parkaanleg met een vijver via boomaanplant langs de straten naar het bosgebied in het westelijke deel.

I. Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit.
   Het is een niet stedelijk geheel met zowel architectonische als stedebouwkundige kwaliteiten.

II. Historische betekenis
   Het complex heeft een grote sociaal-historische betekenis voor de gemeente Boekel en neemt een plaats in de geschiedenis in wat betreft de ontwikkeling van de verzorging van psychiatrische patiënten.

III. Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving
   Het complex ligt op de grens van Boekel met Gemert. Het sluit direct aan op een gaaf kerkelijk complex aldaar.

IV. Gaafheid
   De structuur is nog geheel intact. Ondanks het feit dat er diverse oudere gebouwen verdwenen zijn, is er nog steeds een hoge mate van gaafheid.

V. Zeldzaamheid
   Dergelijke grootschalige gebieden die ingericht zijn ter verpleging van geestelijk gestoorden zijn zeldzaam in Noord-Brabant.

St. Josephplein
Algemene karakteristiek
Het tweede gebied van stedebouwkundige waarde betreft het oudste deel van Venhorst, te weten het St. Josephplein en het aangrenzende deel van de Statenweg. De ontwikkeling van deze kern door de Heidemaatschappij is een gaaf voorbeeld van een jong ontginningsdorp. Het plan hiervoor is in samenwerking met het architecten en ingenieursbureau Schaap en Van Straten uit Arnhem opgesteld. Specifiek voor de ontwikkeling van dit Peeldorp is de situering in een vrijwel ongecultiveerd gebied. Tijdens en gedurende de verkaveling van het terrein en de daar vanaf de jaren twintig geplaatste boerenbedrijven werd het dorp geprojecteerd. De belangrijkste functies zijn rond het St. Josephplein geconcentreerd; namelijk de kerk, de pastorie, het gemeenschapshuis, de school, winkels en horeca. Op dit plein bevinden zich tevens alle artefacten. Vrijwel alle gebouwen zijn opgetrokken in de traditionele bouw van de jaren dertig. Baksteen en rode pannendaken staan in dit geval voorop. Enige gebouwen zijn in de loop van de jaren vijftig in een daarbij aanslui-

tende stijl verbouwd of nieuw opgetrokken. gerangschikt rondom een intiem rechthoekig plein met lindes. De twee op het plein toelopende straten met dezelfde naam liggen elk in een hoek, maar niet in elkaars verlengde. Deze geknikte opzet verhoogt het intieme effect.

I. Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit
Het kleinschalige geheel heeft vooral stedebouwkundige kwaliteiten.

II. Historische betekenis
Door het ontginningsproces van de Peel kwamen er steeds meer mensen wonen in het gebied van de voormalige Boekelse Peel. Deze vroegen al in 1929 om een school, terwijl andere voorzieningen ook ontbraken. De stichting van Venhorst is in historisch opzicht dan ook van belang als en teken van de bewoonbaarheid van het vroegere woeste gebied.

III. Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving
Het dorp ligt geïsoleerd ten opzichte van de omringende dorpen.

IV. Gaafheid
Door bescheiden vernieuwingen en verbouwingen is het plein vrij gaaf.

V. Zeldzaamheid
Venhorst is één van de acht dorpen die in de periode 1925-1940 in het Peelgebied zijn ontstaan en is als zodanig niet zeldzaam. Het is de combinatie van gaafheid, ligging en ontstaan die tesamen de relatieve zeldzaamheid bepalen.

7. Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen.

7.1 Woonhuizen

Het oudste woonhuis van Boekel is waarschijnlijk gelegen in het gehucht De Aa, aan De Aa nummer 1. Dit verbouwde huis heeft nog één van de zesruitsvensters met waaierzwikken, die een datering in de eerste helft van de vorige eeuw tot de mogelijkheden doet behoren.
In de dorpskern van Boekel treft men eenvoudige woonhuizen. De oudst gedateerde is uit 1829 en te vinden aan de Kerkstraat 23-25A. Het is een eenlaags woonhuis met het zadeldak parallel aan de straat. Het kan bij dit gebruikelijke type gaan om een eengezinswoning of om een twee onder een kap. Voorbeelden treft men verder aan de Kerkstraat 22, op nummer 18 en 18A, op nummer 11 en 17.
Naast de eenvoudige woonhuizen zijn er ook diverse villa's gebouwd. Concentraties van grote villa's vindt men bij Huize Padua aan de Daniël de Brouwerstraat en aan de Rutger van Herpenstraat. De villa's aan de eerstgenoemde straat zijn op dit moment vrijwel allemaal in gebruik bij het complex van Huize Padua. De grootste en voornaamste is De Hanekamp aan de Daniël de Brouwerstraat 28. Het tweelaagse gebouw met Neo-Renaissance- elementen uit ca. 1890 wordt geflankeerd door iets terugspringende zijgebouwen onder zadeldak. Rond 1935 zal de villa in Nieuw-Zakelijke stijl op nummer 30 zijn gebouwd. Uit 1939 dateert de villa op nummer 13. Deze is gebouwd in de trant van de Delftse School.
De belangrijkste villa's aan de Rutger van Herpenstraat zijn daar gebouwd vanaf de verharding van deze weg in 1938. Zij zijn te vinden op nummer 6, Beuke-loo, nummer 8, Ego Flos, nummer 20 en het in landelijke stijl met rieten dak gebouwde nummer 36. Kleinere villa's uit de jaren dertig zijn met name gebouwd aan de Bergstraat, zoals de nummers 9 uit 1938, nummer 11 en 15.
De belangrijkste villa in Venhorst is De Linde aan het St. Josephplein 13 uit 1933. Het was de woning van het schoolhoofd.

7.2 Boerderijen

Boekel kent diverse boerderijtypen en soms nog wel bijgebouwen zoals bakhuizen en een karschop. Helaas is bij een groot deel van het oude boerderijenbestand de originele rietdekking vervangen door een golfplaten dak.
De oudste boerderij bevindt zich aan de Volkelseweg 8, "De drie kronen". Oorspronkelijk was dit een langgevelboerderij uit 1664. In het laatste kwart van de negentiende eeuw heeft men de indeling gewijzigd en de voordeur aan de korte zijde geplaatst, zodat er nu sprake is van een kortgevelboerderij. In het stalgedeelte van de boerderij is enige jaren geleden een klein kachelmuseum gevestigd.
Een oude schouw en een laat negentiende eeuwse kachel zijn aan te treffen in de langgevelboerderij aan Neerbroek 5. Deze boerderij uit 1760 is bijzonder gaaf. Behalve een bakstenen waterput en de naast de boerderij in U-vorm gegroepeerde bijgebouwen als een stal en een bakhuis beschikt de boerderij tevens over een zeer gaaf interieur. Naast de reeds genoemde kachel is dat een vloer met plavuisjes, bedsteden, een kastenwand met florale beschildering en sjabloonschilderingen in de gang.
Een der oudste boerderijen is gelegen aan Berkhoek 14. Rond 1940 is deze langgevelboerderij voorzien van een geblokte pleisterlaag met rustica in golfpatroon en een kruis aan de korte zijde. Aan de achterzijde bevindt zich het oude bakhuis met ijzeren venster in geometrische siervorm. Andere belangrijke en gave oude boerderijen vindt men aan Leurke 2, 3 en 5, Peelsehuis 4, en Burgt 9.
Statenweg 7 staat nog steeds aangemerkt als Rijksmonument, al is dit kleine ontginningsboerderijtje van het langgeveltype recent een stuk naar achteren verplaatst en bij die gelegenheid geheel nieuw opgetrokken. Oorspronkelijk is dit deels uit baksteen, deels uit geteerde planken bestaande boerderijtje rond 1840 gebouwd. Iets later zal de landarbeiderswoning aan de Peelstraat 3 zijn gebouwd.
Zeer voornaam is de gevel van de krukhuisboerderij aan Neerbroek 20 uit 1891 met veel oudere kern. Behalve krukhuisboerderijen zoals bovenstaande en Zandhoek 11 zijn er in deze gemeente ook T-boerderijen. Voorbeelden zijn onder meer Peelstraat 12 en 20.
Men treft nog steeds een enkele boerderij aan in de dorpskern van Boekel, zoals het kleine gave langgevelboerderijtje aan de Mr. van Hooffstraat 11.
In de jaren twintig zijn er in het oostelijke deel van de gemeente, de Peel, diverse ontginningsboerderijen neergezet. De meeste daarvan zijn langgevelboerderijen met een zadel- en ook wel mansardekap, die vaak trots hun stichtingsjaartal vermelden. Voorbeelden zijn onder meer de Hoekstraat 9 uit 1926 en de Hoekstraat 5 uit 1921. Veel van deze boerderijen

zijn geblokt gepleisterd en voorzien van rusticadecoratie. Deze vorm van afwerking is populair van ca. 1920 tot 1940. Er zijn ook boerderijen waarvan de plint een geblokte rusticaverwerking heeft, zoals aan de Grote Baan 6.
Enkele boerderijen hebben in de Tweede Wereldoorlog schade opgelopen.
Uit 1940 dateert volgens een wederopbouwtegel de kortgevelboerderij aan de Daandelendennen 22. Zij is gebouwd in de traditionele stijl van de Wederopbouw. De bijgebouwen zijn deels van vroegere datum.
Aan de Schutboom 1 is de kop-hals-rompboerderij Mouthoef gebouwd. Dit soort boerderijen, waarvan het woonhuis door een smal tussengedeelte van het bedrijfsgedeelte wordt gescheiden, werd vooral in de periode 1945-1955 gebouwd.

7.3 Industriële gebouwen

Boekel
Het oudste gebouw van industriële aard is het Rijksmonument op de hoek van de Kerkstraat en de Wilhelminastraat. Het is een houten standerdmolen op een voet van door de zon gebakken stenen. Al is er in de balken het jaartal 1785 gegrift, toch zal deze molen van oorsprong dateren uit het midden van de zeventiende eeuw.
Aan respectievelijk de Julianastraat 26 en 28 bevinden zich het kantoor en de fabriek met ronde bakstenen schoorsteen van de zuivel en kaasfabriek. Deze gebouwen van, zoals de hardstenen naamplaat in de gevel aangeeft: "Stoomzuivelfabriek de Boterbloem" dateren uit 1912. Daarmee is het de oudste zuivelfabriek uit deze streek.
Voorts zijn er nog enkele andere van nijverheid getuigende kleinere gebouwen die eveneens uit de jaren 1900 zullen dateren. Zo is er aan de Kerkstraat 33B een vroegere tabakskerverij. Aan de Luciusstraat 13 is een onderkelderd woonhuis vroeger in gebruik geweest als melkfabriekje. Eenzelfde functie heeft het gebouwtje achter Bernhardstraat 1 gehad.

Venhorst
Uit 1934 dateert het gebouw van de C.A.V./N.C.B. aan de Statenweg 55. Het was oorspronkelijk gebouwd als maalderij met pakhuis. Dit heeft nog de bij de bij het hiervoor genoemde pand verdwenen verhoogde losvloer. Bij dit pand is deze uitgevoerd in beton.
Aan het St. Josephplein 5 is een uit meerdere onderdelen bestaande bakkerij gevestigd. Deze dateert uit 1935 en heeft toevoegingen uit de jaren vijftig.

7.4 Openbare gebouwen

Boekel
Alle openbare gebouwen van Boekel zijn geconcentreerd aan het St. Agathaplein of bevinden zich in de onmiddellijke nabijheid hiervan.
Het oudste openbare gebouw is waarschijnlijk de lagere school aan de Mr. van Hooffstraat. Dit gebouw is o.m. in 1924 verbouwd maar dateert oorspronkelijk uit 1882. Er is nog een oud café aan de Kerkstraat 26, dat recent is gerestaureerd. Dit café dat mogelijk uit ca. 1900 dateert, heeft een karakteristieke houten veranda.
Aan de Kerkstraat 30 bevindt zich het sobere raadhuis uit 1931. Op de trouwzaal na, met eiken parket en lambrizering, is de oorspronkelijke inrichting verdwenen. Op diverse plekken staat antiek meubilair, nagelaten door inwoners van Boekel.
In 1959 werd het inmiddels van zeer veel aanbouwsels voorziene gemeenschapshuis "Nia Domo" gebouwd als een opvolger van het patronaat. Het bevindt zich aan het St. Agathaplein 2. Geïnventariseerd is dan ook alleen het fraaie glas-in-lood raam uit 1959 met drie allegorische voorstellingen. Het zijn Mercurius, god van de handel, een vrouw met de hoorn des overvloeds en de spreuk: "cruce et aratro", tenslotte een arbeider. In 1963 is er een vervanger voor het oude Wit-Gele-Kruisgebouw neergezet aan de Mr. van Hooffstraat 1-7.
Dit gebouw uit 1963 heeft gedetailleerde vormgeving die stilistisch tot het midden van de jaren vijftig behoren. Zo zijn er steekkapjes en siermetselwerk, zoals wit-gele kruisjes van geglazuurde baksteen ter decoratie. Momenteel zijn er woningen en een kantoor in gehuisvest.

Venhorst
De lagere school aan het St. Josephplein 7 is gebouwd in 1932 en geopend begin 1933. Dit gave gebouw van de Erpse gemeente-architect Heykants heeft boven de entree een beeld van de naamgever, St. Cornelius. De naam Cornelius was bedoeld als ode aan burgemeester Schafrat, met die voornaam. Deze eerste burger van Boekel heeft zich sterk ingezet

voor de ontwikkeling van Venhorst. Binnen het grotendeels gaaf overgeleverde pand vindt men een klein Heilig Hartbeeld.
Er zijn twee café's uit respectievelijk 1934 en 1938, namelijk aan het St. Josephplein 2 en 31. Op nummer 24 bevindt zich tevens de eerste winkel van Venhorst, een pand uit 1934.

7.5 Kerkelijke gebouwen

Huize Padua
Het oudste gebouw van religieuze aard is het Rijksmonument "De Kluis" uit 1742. Het huidige aanzien van het gebouw, dat in restauratie is, wordt gekenmerkt door een Eclecticistisch aanzien en een hoog schilddak met Oud-Hollandse pannen. Aan de achterzijde bevindt zich een negentiende-eeuwse kapel met ijzeren rondboogramen met tandvorktracering. De Kluis werd gebouwd als klooster voor de Broeders Penitenten van de Heilige Vader Franciscus. De stichter van deze congregatie was Daniël de Brouwer, die in 1696 de derde regel van Franciscus aannam. In 1722 begon hij een kloostergemeenschap in Handel. De broeders waren koster van de Genadekapel in Handel, ontgonnen de Peel, gaven onderwijs, maakten kaarsen en brouwden bier. Dit laatste nam zo'n grote vlucht dat de bierbrouwers van het nabij gelegen Gemert voor hun omzet vreesden. Naijver leidde er toe, dat de gemeenschap verhuisde naar het dichtbij gelegen Boekel. In tegenstelling tot de twee vorige gemeenten lag dit in een gebied waar nog vrijheid van godsdienst was, het Land van Ravenstein. Antireligieuze regelingen konden zo geen doel meer treffen. Het gebouw bleef overigens niet alleen als klooster in gebruik. In 1832 werd het verbouwd en begon men met de verzorging van krankzinnigen. In de loop van de daaropvolgende jaren heeft die verpleging zich sterk uitgebreid, zichtbaar in de vorm van een conglomeraat van gebouwen. Één der belangrijkste is de grote Neo-Gotische kapel uit 1897. De architect was J. Heykants. Bij de kerk staat een wit stenen Heilig Hartbeeld met op de sokkel een reliëf met een drinkend hert. Hiernaast werd het nieuwe broederhuis gebouwd. In 1923 werd de eerste steen gelegd voor dit imposante hoekgebouw, waarin de administratie werd bijgehouden. In een nis in de afgeschuinde hoek bevindt zich een beeld van St. Antonius van Padua met lelietak en Kind. Een volgend imposant gebouw werd neergezet in 1930.
Dit gedeelte met de oudste gebouwen bevindt zich aan de zijde van de Daniël de Brouwerstraat. Meer naar het midden toe bevinden zich de boerderij, een U-vormig geheel in Wederopbouwtrant en het eveneens in U-vorm opgebouwde onderdeel voor arbeidstherapie. Het eerste zal dateren van rond 1950, de tweede uit 1962. De volgende reeks uitbreidingen vond plaats aan de zijde van de Kluisstraat. De belangrijkste daarvan zijn het administratiekantoor uit 1968, een flat met klokketoren, en de Eikelheuvelgebouwen van de architect Aldo van Eyck uit 1989, die worden gekenmerkt door hun lichtblauwe kleur en halve cirkelvormen.

Boekel
De St. Agatha dateert uit 1925 en draagt de kenmerken van de Amsterdamse School. Deze kerk van de ingenieur J. Franssen is gesitueerd aan de Kerkstraat 39 en staat met de asymmetrisch geplaatste toren markant op de hoek van de Rutger van Herpenstraat. De voorganger van deze kerk stond aan de overzijde van de straat, namelijk aan het St. Agathaplein. Recent heeft men via sierbestrating de plattegrond van deze kerk uit 1841 weer zichtbaar gemaakt. Ondanks verbouwingen heeft men in het interieur nog veel van de beelden en altaren weten te bewaren. Er zijn behalve beelden uit de twintiger jaren diverse elementen van zeventiende-eeuws houtsnijwerk uit het Gemertse Capucijnerklooster bewaard gebleven. Het kerkhof dat bij deze kerk hoort is gesitueerd aan De Raadstraat en is enige jaren terug volledig vernieuwd, op een sierlijk gietijzeren kruis na. Tussen de kerk en de pastorie bevindt zich een Heilig Hartbeeld met de tekst: "Allerheiligst Hart van Jezus, ontferm U onzer". Het beeld is van het midden van het plein verplaatst naar de zijwand.
De pastorie aan de Kerkstraat 37 zal in dezelfde periode als de kerk zijn gebouwd maar deze is opgetrokken in een veel strengere stijl. De laddervensters plaatsen het toch in dezelfde stijl, evenals het spitsboogportiek.
Aan de Rutger van Herpenstraat 18 bevindt zich de voormalige kapel van het nonnenklooster. Deze kapel dateert uit 1935 en heeft uitwendig vormen van de Delftse School, terwijl het interieur met ruwe geglazuurde bakstenen getuigt van een eerdere periode, de Amsterdamse School. Het interieur is volkomen gaaf. Evenals bij de St. Agatha heeft de kapel naast beelden uit de bouwperiode zelf houtsnijwerk uit het Capucijnerklooster van Gemert. Onder de kapel bevond zich de wateropslagplaats, hetgeen nu dienst doet als opslagruimte.

Venhorst
Aan het St. Josephplein 18 bevindt zich de St. Josephkerk. Deze kerk werd in 1934 gebouwd en in 1954 belangrijk uitgebreid. Het eerste gedeelte werd ontworpen door de architecten J. Elemans en J. Strik. Het is een imposante bakstenen

kruiskerk met grote vieringstoren in een stijl die het midden houdt tussen de Delftse School en Wedcropbouw. De kerk heeft naast de zichtbare houten kapconstructie een rijk interieur en is voorzien van diverse beelden en vaandels. De kleine houten en gipsen beelden zijn te dateren vanaf ca. 1775. Deze oude beelden werden geschonken door de kerk van Boekel. De lindehouten beelden van de H. Ambrosius, de H. Lucia en de H. Antonius Abt zijn van de hand van P. Verhoeven. In het plantsoen bij de kerk staat een levensgroot wit stenen Heilig Hartbeeld op een bakstenen sokkel. Rechts van de ingang is een klein bakstenen kapelletje met een beeld van Jozef en het Christuskind.
Dezelfde stijl is aan te geven voor de pastorie uit dezelfde tijd op nummer 16.
Achter het St. Josephplein, aan de overzijde van het plein, vindt men het eenvoudige kerkhof. De oudste graven dateren uit 1935, het jaar waarin het kerkhof werd gewijd. Deze begraafplaats is na de Tweede Wereldoorlog deels verplaatst.

7.6 Kastelen en buitenhuizen

Er bevinden zich geen kastelen of buitenhuizen in Boekel. De naam van de buurtschap Burgt lijkt te verwijzen naar een vroeger kasteel. Men heeft tot op heden nog geen resten van een burcht gevonden.

7.7 Infrastructurele en waterstaatswerken

Er zijn in de gemeente Boekel in de periode 1850-1940 geen infrastructurele of waterstaatswerken uitgevoerd.

7.8 Militaire objecten

Er zijn geen militaire objecten meer in Boekel. Er resteert niets van de barakken die voor de Nederlandse militairen werden gebouwd aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog.

7.9 Groenelementen

Al is de naam "Boekel" waarschijnlijk afgeleid van "beukenbos", men treft er slechts weinig van aan: in de Rutger van Herpenstraat staan beuken en er is er één, maar wel meteen de dikste boom in deze gemeente, achter de tuin van het St. Josephplein 13. Deze beuk meet 4,5 meter omtrek. De meeste wegen worden omzoomd door eiken en opvallend genoeg door berken. De aanplant van eiken hangt samen met de grondsoort. Op de hier aanwezige veldpodzolgronden werden bij voorkeur eiken gepoot, in andere gemeenten waar men beekeerd- of gooreerdgronden bezit treft men vooral populieren aan. Aan de Voskuilenweg treft men een fraaie laan met acacia's aan. In de oude straten van de hoofdkern en voor de meeste boerderijen vindt men lindes. De lindebeplanting van het St. Josephplein is eveneens zeer karakteristiek.
De erfbeplanting is bij de meeste boerderijen nog gaaf en bestaat behalve uit lindes uit een liguster- of beukenhaag en diverse hoogstam fruitbomen. Bijzonder gave erfbeplanting vindt men bij Neerbroek 20 en Berkhoek 14. De laatstgenoemde heeft op het grote voorerf een groot aantal eiken met een omtrek van 2.80 meter, wordt omzoomd door evenzeer forse lindes en heeft een eikenhoutwal. Bovendien zijn er op het achtererf nog oude boomsoorten als juttepeer en suikerpeer.
Belangrijk is de groenaanleg bij Huize Padua. Deze bestaat uit verschillende elementen. In 1877 werd er een mastbos aangelegd voor de houtwinning. In die jaren, 1866-1877, werden er enkele rechte brede lanen aangelegd die zijn omzoomd met fors uitgegroeide eiken en lindes. Deze lanen waren bedoeld als verbindingswegen. Daarnaast werd in diezelfde tijd de parkaanleg ter hand genomen, zoals het graven van de vijver in 1868. Er zijn nog diverse restanten van deze oude parkaanleg in de vorm van zeer omvangrijke bomen zoals ceders, treurwilgen en esdoorns.

7.10 Artefacten

De gemeente Boekel heeft enkele artefacten. Genoemd moet worden het wit stenen beeld van St. Petrus met sleutels en Bijbel aan de Rutger van Herpenstraat 3. Dit beeld uit de late negentiende eeuw herinnert aan de plaats van het St. Petrusgesticht.
De villa aan de Daniël de Brouwerstraat 28 heeft een fraai ijzeren hekwerk met pijlpunten en granaatappels uit de bouw-

tijd, ca. 1890. Aan de linkerzijde is er bij dit hekwerk een klein kapelletje gebouwd, dat van oorsprong nog ouder is dan de villa, maar met een polychroom reliëf in de nis van Maria dat waarschijnlijk rond 1960 vervaardigd zal zijn.
Op een hoek van het St. Josephplein te Venhorst staat een zwerfkei opgesteld, met de volgende tekst op de sokkel: "Deze kei is gevonden bij de ontginning van Venhorst en is hier neergelegd als symbool van de noeste arbeid die daarbij is verricht door de pioniers". Deze steen is al in de jaren dertig opgesteld.
Op de hoek van de Rutger van Herpenstraat en de Burgemeester Schafratstraat is in 1938 een kruisbeeld opgesteld ter gelegenheid van de verharding van de weg van Boekel naar Venhorst.
In 1946 is er op het St. Agathaplein een gedenkteken geplaatst voor de acht inwoners van Boekel die in de Tweede Wereldoorlog gesneuveld zijn met de namen en de tekst: "Dood, waar is uw overwinning". Deze plaquette is door E. Heykants ontworpen. Naast het gemeentehuis, op het St. Agathaplein, staat een ruw stenen wigvormig element met een reliëf waarop Rutger van Herpen staat afgebeeld. Dit beeld werd ter gelegenheid van het 650 jarig bestaan van Boekel in 1963 onthuld.

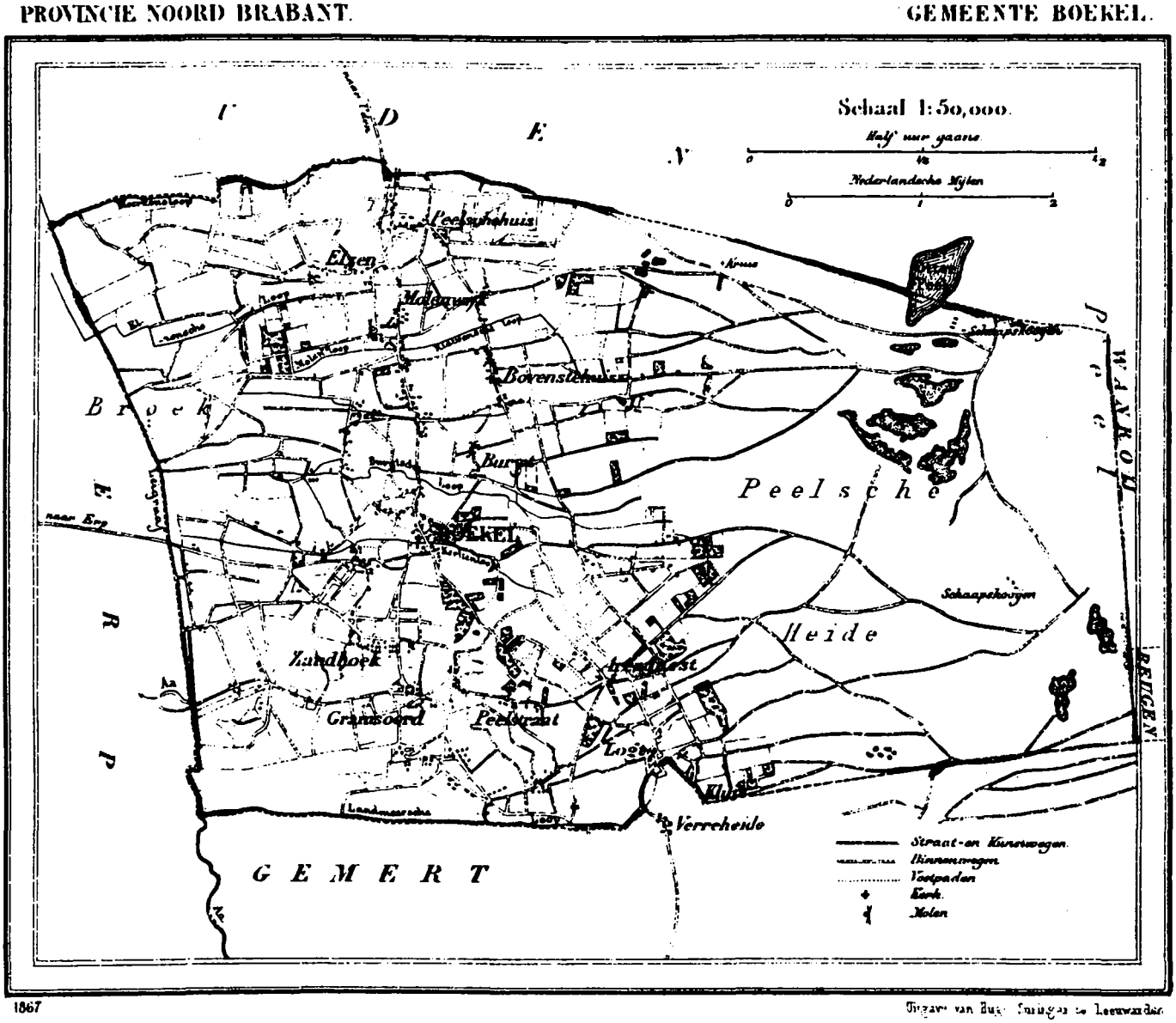

Gemeente Boekel. Toestand 1867.
Uit: J. Kuyper, Gemeente atlas van de provincie Noord-Brabant.
Leeuwarden, eerste uitgave 1865.

Gemeente Boekel, toestand in 1867.
Uit: Historische atlas Noord-Brabant. Deventer, 1989.
Schaal 1:25.000.

Heikant
Maaschet
Kraanmeer
Bieshoek
Elsen
Peelo
Tilia
Reijen
Vondel
Bovenste Hills
Neerbroek
Zijp
Boekel
Verhorst
Arendsel
Berkhoek
Zandhoek
De Aa
Hoek
Heuvelberg
Rijksbroek
Sinkhoek
Loolcipad
Gegel
Vaals Pettberg
Vaalsilen
Grave
Beun
Hoogbaanwegbedding
De Meeker
Kanaal
Bart
Kerkpad
Kerkstraat
Hoogstraat
Dijkje
Molenweg
Oude Dijk
Heimeldijk
Kaarsbeemden
Oude Dijk
Kerkweg

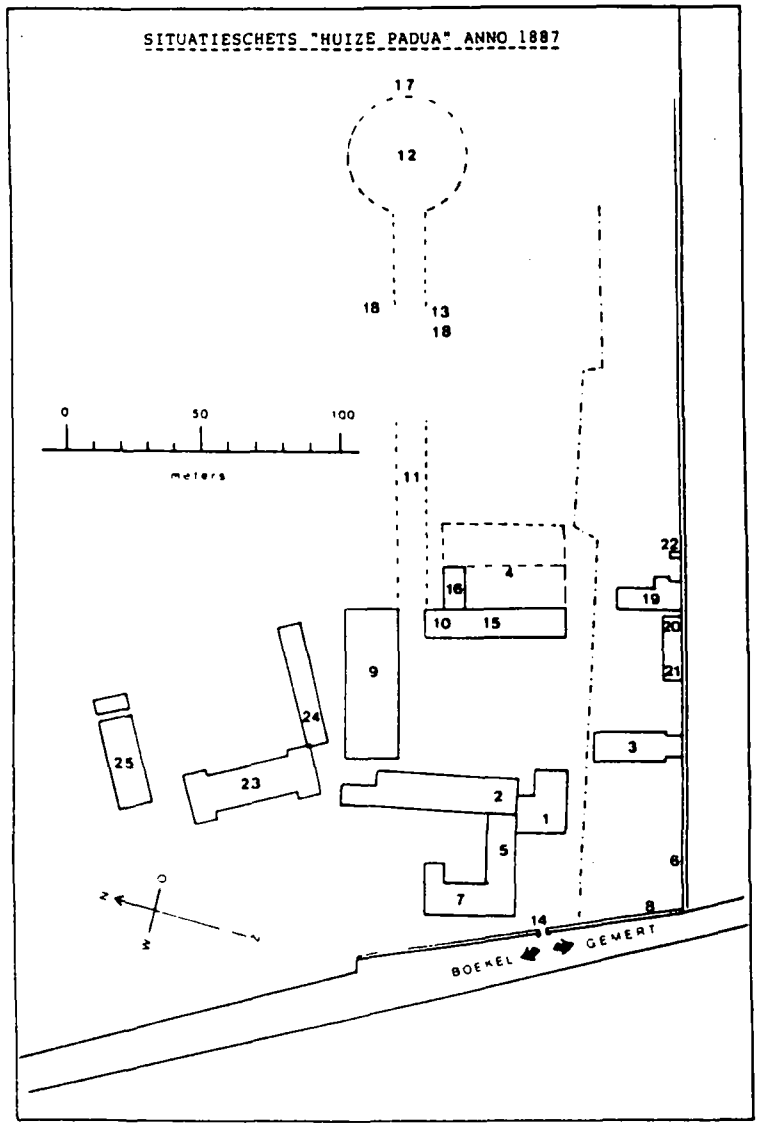

Uit: Geschiedenis van de Daniël de Brouwerstichting. Best 1988.

Toelichting situatieschets "uize Padua" anno 1987
(het jaartal geeft aan: de ingebruikneming/voltooiing)

1. Kluis broedershuis) (1742)
2. Voormalig gesticht (1842) waarin de keuken, vernieuwde cellen en baden waren ondergebracht. Latere uitbreiding (1860/1870) als werkplaatsen voor de patiënten, alsook de smederij, timmerwinkel, washuis, toiletten enz.
3. "Heerenhuis (1847)
4. Kerkhof (1848) met uitbreiding (1873)
5. Nieuwbouw 1e klas (1854)
6. Muur langs de Capucijnen (1857)
7. Nieuwbouw 3e klas (1859)
8. Muur voor de kluis/inrichting (1860)
9. Boerderij (1864)
10. Paardenstal met wagenschuur (1864)
11. Aanleg laan en sterrenbosch (1866)
12. Vijver aangelegd (1868)
13. Grintwinning (1869) Laan met grintverharding
14. Plaatjes "Huize Padua" aan poortkolommen en verwarring met de Capucijnen te voorkomen (1871)
15. Uitbreiding voor schuur, rijtuigkarretje, schaapskooi enz. (1872)
16. Bakkerij (1873)
17. Berg achter de vijver (1876)
18. Aanplant mastbos (1877)
19. Washuis (1879)
20. Smederij (1879)
21. Timmerwinkel (1879)
22. Lijkhuisje (1879)
23. Franciscus-paviljoen voor rustigen 3e klas (1886)
24. Schil- en Mattenkamer (1887)
25. Dymphna-paviljoen voor onrustigen 3e klas (1887)